

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Факультет історії та філософії

Кафедра культурології

Дипломна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

на тему: «Естетизація смерті як феномен культури XX ст.»

«Aestheticization of death as a cultural phenomenon of the XX-th century»

Виконала: студентка заочної форми навчання
спеціальності 034 Культурологія

Достанюк Анна Валеріївна

Керівник к.філос.н. Сумченко І. В. _____

Рецензент к.філос.н. Ушакова К.В. _____

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ __ від _____ 2019 р.

Завідувач кафедри

_____ Соболєвська О. К.

(підпис) (прізвище, ініціали)

Захищено на засіданні ЕК № __

протокол № __ від _____ 2019 р.

Оцінка _____ / _____ / _____

(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Голова ЕК

(підпис)(прізвище, ініціали)

Одеса – 2019

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Естетичні категорії крізь призму трагічності смерті.....	8
1.1. Місце естетики як науки в ХХ столітті.....	8
1.2. Процес естетизації смерті і «Данс Макабр».....	27
Розділ 2. Естетичне сприйняття феномену смерті: від давнини до ХХ століття	45
2.1. Образ смерті в історії світової культури	45
2.2. Мистецтво ХХ століття: Танатос і естетика.....	64
Висновки.....	87
Список джерел та літератури.....	90

ВСТУП

«Послушайте!- Еще меня любите

За то, что я умру»

Марина Цветаева

Актуальність роботи. Ми звикли говорити гарні слова про людину тільки на її похоронах. А ці слова набагато більш потрібні живій людині. Адже людина - це не острів, вона не повинна бути «сама по собі». Я повинен і хочу любити ближнього свого, і далекого свого, і все людство. Я люблю його цілісно, за всю сукупність позитивних і негативних якостей, за його неповторній внутрішній всесвіт почуттів, знань і досвіду, за те, що він - жива людина, яка, на жаль, смертна. Людина не повинна бути самотньою, і найбільш неправильна смерть - це смерть негарна, захована, яка трапляється в тиші лікарняної палати, коли людина йде з життя на самоті. Замовчуючи смерть ми не цінуємо людей, своїх ближніх і, звичайно, себе.

На сьогоднішній день дуже актуальний процес десакралізації смерті, її невизнання, яке означає низьку оцінку і важливість живих, взагалі людини, як і цілого життя. Адже якщо якимось і можливо «перемогти» смерть, а саме встановити з нею гармонійні відносини, так це спогадом і пере-живанням. Пере-живанням і пам'яттю тебе інших людей інших життів. З безсмертям ми пов'язуємо спробу подорожі в часі, зупинки часу, подолання його. Можливо спогад - це утримання тут, по ЦЮ сторону померлого, це відродження, в певному сенсі. Так два кінця нитки зв'язуються воєдино, утворюючи циклічність одвічних протиріч світового устрою - життя і смерті, буття і небуття, часу і переживання. Небуття - це минулий час, його можливість знову повернутися, знову бути присутнім, яка дається спогадом. «Пере-живание — это не только основное понятие феноменологии, но и фундаментальный акт внутренней жизни. Переживающим является такое существо, которое живет тем, что умерло» [74, с.10].

Час потрібно цінувати, життю потрібно радіти, а про смерть слід пам'ятати. Пізнаючи смерть, приймаючи її таємничість і неприрученість для людини, ми насправді пізнаємо життя. Той що живе, який відкриває смерть у своєму житті відрізняється від «необізнаного» тим, що в таких же буденних справах розставляє акценти, читає символи і бачить сенси, і його становлення освітилося. «Только дураки не радуются жизни и не боятся смерти. Подобно правде и лжи, любви и насилию, жизнь и смерть различаются каждым нормальным человеком. Однако как духовные феномены они постигаются в разные эпохи по-разному. Человеческое бытие в отличие от бытия природы способно к самоизменению в результате познания. Изучая смерть, человек не получает бессмертия, но может изменить свою жизнь»[74, с.13].

Кожна людина народжується вже з кінцевим діагнозом: «смертна». Здається, смерть як така є важелем життя протягом всього існування людини і проявляється її смислова і чуттєва суть найбільшим чином в перетворювальній організованій діяльності людини, тобто в культурі. Смерть не тільки кінець, смерть може бути і початком. Смерть народжує, і цей парадокс правдивий, якщо пам'ятати про циклічність світового устрою. Смерть народжує творіння художньої сфери. У смерті земні творці знаходили натхнення, відповіді, питання, сенси і цілі самого життя. До смерті можна відноситься захоплено, болісно, шанобливо, боячись її, насміхаючись і навіть зневажаючи її, і як завгодно, але точно не можна відноситься байдуже. Смерть давно вийшла за рамки всіляких мізерних інтерпретацій, одиничних пояснень, міфів, вірувань, релігій, наук. Охопити цей пласт знань, що накопичився на полицях всієї людської історії, сьогодні вже не представляється можливим. Проте де в чому ми постараємося розібратися, а саме в такому, на перший погляд «дивовижному» сполученні слів «естетизація» і «смерть». І особливо гостро цей феномен був активізований в епоху історичного «перехідного віку», в столітті суперечливому, навіть парадоксальному, в столітті великих відкриттів і стрімких занепадів, в часі розквіту мистецтва і революцій, в столітті бунтів і

питань, в часі воїн. Століття, яке завершує собою тисячолітню історію, але не призводить до кінця історії. Століття, по істині трагічне, яке ми називаємо ХХ.

На рахунок подиву словосполученню смерть і естетика, то навряд чи сьогодні когось можна їм здивувати, адже для багатьох звично знаходити хоча б щось похмуро-красиве і навіть художнє в темі смерті, в її символіці і атрибутиці, в першу чергу, пов'язаних з мистецтвом. На крайній випадок взяти хоча б масову естетизацію образу смерті у фільмах жаху. Навряд чи сьогодні знайдеться людина, яка не знає і не дивилася фільми жахів, в яких смерть хоч і позбавлена істинної суті, своєї суттєвої глибини, але, проте викликає в нас гостру емоцію, миттєвий жах заради гострих відчуттів. Якщо, все ж когось все-таки дивує таке словосполучення, то це хороша можливість дізнатися щось нове. Адже слід пам'ятати, що незвичайність завжди супроводжує новизну. Що ж стосується подиву, то навряд чи варто сумніватися в його плідності. Ще Монтень говорив, що пізнання починається з подиву. Коли людина відкриває для себе щось нове, перша її реакція завжди незмінна - вона буде здивована. І дійсно, Монтень пише: «В начале всякой философии лежит удивление, ее развитием является исследование, ее концом незнание»[50, с.109].

Людина в усі часи боялася смерті, адже вона - первородний, першорядний страх. Грізності питання «боїшся ти смерті?» може викликати багату палітру реакцій і душевних сумнівів людини, і наступних різних відповідей, але лише одного «відтінку» емоції ви ніколи не отримаєте від неї. Це «відтінок» байдужості. Ми ставимося байдуже до того, що нас не цікавить і не пробуджує бажання зацікавитися. Приреченість людини і розуміння неминучості її кінця так само очевидна як необхідність крапки стати в кінці речення. І якраз першим про загибель будь-якого, великого генія або «маленької людини», як і всього насущного світу, заговорило мистецтво. . «Страх смерти есть страх самого сильного страдания. Смерть есть прохождение через разрыв души с телом, разрыв с миром и людьми и разрыв с Богом. Смерть есть не только потому, что человек в этом мире есть смертное существо, но и

потому, что он есть бессмертное существо, которое не может осуществить полноту и вечность жизни в условиях этого мира»[10, с.181].

Головною **метою роботи** є дослідження процесу естетизації смерті, її культурного образу протягом світової історії, і активізація та актуалізація цього процесу в культурі XX століття, за допомогою культурологічного аналізу.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**:

- проаналізувати область естетики як науки, її цілі і основні категорії;
- виявити причини кризового становища естетики в XX столітті;
- розглянути категорію краси як діалектичне поняття;
- співвіднести головні категорії естетики з образом смерті;
- дослідити проблему страху смерті, його витоки, причини та методи його подолання;
- позначити причини розширення меж процесу естетизації категорії краси і феномену смерті в XX столітті;
- виявити метаморфози художньої сфери в кінця XX століття внаслідок тотальної естетизації;
- розглянути образ смерті в ході історичного процесу і ставлення до нього людей в різних світових культурних контекстах;
- виявити сенс естетичного сприйняття смерті через історичні події XX століття.
- вивчити механізм взаємодії феномена Танатоса як смерті і мистецтва XX століття.
- проаналізувати XX століття в дусі всіляких «кінців» культури.

Об'єктом дослідження в роботі є феномен смерті в культурі і процес його естетизації.

Предметом досліджень є розгляд культури XX століття як актуалізації естетизації смерті, за допомогою і під кутом загальноісторичного культурологічного аналізу.

Методологічними основами дослідження:

- філософсько-естетичний підхід до предмету дослідження, заснований на аналізі окремих естетичних категорій (краса, трагічне, комічне, потворне, естетичний смак, катарсис и т.д.);
- історико-філософський аналіз першоджерел при простеженні еволюції поглядів мислителів на поставлене запитання;
- культурно-історична інтерпретація феномену смерті в мистецтві, феномену «Данс макабр» та поняття Танатос.
- метод системного аналізу, що враховує взаємозв'язок і взаємодоповнюваність різних елементів естетики та художньої культури
- порівняння відношення людей до феномену смерті в різних культурах в рамках історичного контексту.

Структура роботи. Робота складається з:

- вступу, у якому обґрунтовується предмет, об'єкт, цілі та методи дослідження;
- першого розділу з двох частин, у яких досліджується естетика як наука, її категоріальний апарат та кризове становище у XX столітті, та процес естетизації феномену трагічного та «Данс макабр»;
- другого розділу також з двох частин, у яких аналізується образ смерті у світових культурах та співвідносяться естетика та поняття Танатосу у мистецтві XX століття;
- основних висновків з виділенням актуальних проблем та методів їх подолання;
- списку джерел та літератури.

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши проблему естетизації смерті в різні культурні епохи і більш детально у культурі XX століття, можна прийти до висновку, що багатотисячолітня історія виробила в людині механізм підміни справжньої події смерті в її культурний образ, не для спроб перемогти смерть або приховати, замовчати її, а для подолання першочергового страху і жаху смерті. Ми не можемо пізнати смерть ні в момент самого життя, ні перебуваючи перед смертною ризикою, в «прикордонній ситуації», ні тим більше після події смерті. Ми можемо лише пізнавати її протягом відрізка нашого життя, тим самим відкриваючи її, але примирившись з неможливістю кінцевого і цілісного відкриття. Людина ніби пропускає маленьку щілинку потойбічного світу, яка тепер висвітлює її земний шлях і допомагає правильно розставляти акценти.

Безглузді і марні спроби зловити момент здійсненої смерті, адже для нас ні до, ні в події смерті, ні після немає відчутності проникнення почуттів у суть тієї самої завершальної миті. Культурні образи, метафори і художні символи, які насправді виникають в нашій свідомості в зв'язку зі смертю, завжди мають естетично забарвлений сенс, почуття і емоції. Це призводить до того, що процес естетизації стає когнітивним інструментом культури. Смерть, так само як і будь-який феномен або поняття в людській екзистенції, який виражений в дійсності та який можливо осмислити, має власні естетичні особливості та характеристики. Це дає нам можливість для її естетичного прочитання, розгляду під додатковим «світлофільтром».

Народження відбувається без нашої участі, а що ж на рахунок смерті? У повній неусвідомленості ми ніби прокидаємося від тривалого сну в випадковому часі і місці, в необраних нами обставинах. Разом з ходом часу ми отримуємо кожен свою усвідомленість. І разом з нею можливість розпорядитися своїм життям, і в деяких умовах навіть своєю смертю (чого ми були позбавлені народжуючись). Смерть - є свобода, її довгоочікуване придбання, і разом з тим, її спростування присутності в самому житті.

Життя і смерть, народження і вмирання, початок і кінець, Ерос і Танатос, одвічні протистояння, які гармонійно поєднуються в світі і в людині в єдине коло, безболісно міняючись місцями, переплітаючи свої символи, тим самим підтримуючи один одного.

В ході нашої роботи ми проаналізували естетику як науку, визначили її методи і цілі дослідження, обґрунтували правомірність естетичного аналізу феномену смерті. Виявлення глобальної проблеми, яка виникла ще в XX столітті, що сьогодні характеризується як практичне замовчування смерті, сприяло визначенню зміщення ціннісних орієнтацій сучасної людини. Ні про що так мало не дбає сьогодні людина, як про смерть. Забудькуватість про швидкоплинність часу і несподіванки настання останнього дня привели до курсу на молодість і красу, на отримання задоволення і насолоди, на досягнення успіху і матеріальних благ. Вони позбавили людину можливості придбання істинного духовного благополуччя, просвітління, пошуку сенсу і гармонійних відносин зі світом, що призводить в свою чергу до великих страждань, до усвідомлення безглуздості власного життя і втрати цінного часу. Смерть - це довга прижиттєва праця, обтяжена стражданнями. Сьогодні мистецтво життя згасло, оскільки закинута складова його частина - мистецтво вмирання. Полегшення страждань, прояв поваги і смирення, сізіфське терпіння і гідне прийняття смерті - все це завдання, забуті людиною.

Можна зробити наступні висновки:

- Смерть є незбагненною для нашої свідомості подією, яка лише відкривається нам життям.
- Визначивши відношення до смерті кожної культури і цивілізації за допомогою естетичного аналізу можна виявити ціннісні орієнтації цієї культури і ставлення до самого життя, бачення світоустрою.
- Смерть є межа всього живого, кінцеве буття життя, і тим самим смерть не кінець, а початок, народження, створення нового.

- Гармонійні стосунки зі смертю досягаються не безглуздими бажаннями і прагненням «приручити», «перемогти», «заховати» смерть, а поважним зберіганням пам'яті про неї, радістю життя, цінністю часу і любов'ю до кожної людини.

- Насичене ХХ століття актуалізувало процес естетизації смерті, але, як події цієї епохи носять суперечливий характер, так само і образ смерті, і сприйняття цього феномена також суперечливі.

- З кінця ХХ століття загострилася проблема вигнання смерті і непомічання її глибинного сенсу, внаслідок егоцентризму і віддаленості людини від колективу, що призводить до самотності і знецінення самого життя.

- Необхідно перемагати лише страх смерті і жах кінця, який приносить людині нескінченне страждання. Культурою були вироблені можливості подолання почуття страху і жаху, за допомогою естетики і мистецтва. Це механізми сміху та іронії, карнавалізації і святковості, механізм людської творчості, трагізму та драматичності співпереживання витвору мистецтва і досягнення катарсису.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Акунин Б. Любовница смерти. М., 2001. 246 с.
2. Арьес Ф. Человек перед лицом смерти. М.:Издательская группа «Прогресс», 1992. 528 с.
3. Басинский П.В. Лев Толстой: Бегство из рая. М., 2011. 294 с.
4. Баумгартен А. История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли. М., 1964. Т.2.835 с.
5. Бахтин М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса. М.: Художественная литература, 1965.543 с.
6. Башляр Г. Новый рационализм. М., 1987.376 с.
7. Белкин М.В. Словарь «Античные писатели». СПб.: Изд-во «Лань», 1998.446 с.
8. Белокрыльцева А. В. Смерть как информационный повод. Отечественные записки. М., 2013.С.90-105.
9. Бердяев Н.А. Смысл Истории. Монография. М.: Мысль, 1990.175 с.
- 10.Бердяев Н.А. Экзистенциальная диалектика божественного и человеческого. Париж, 1952.246 с.
- 11.Бланшо М. Смерть как возможность. Вопросы литературы. М.,1994.Вип. III.288 с.
- 12.Бодлер Ш. Цветы зла. Ламбле А.А., перевод на русский язык. М.: Наследники, 2018.224 с.
- 13.Булгаков С. Два града. Исследование о природе общественных идеалов. СПб.:Издательство Русского Христианского гуманитарного института, 1997.589 с.
- 14.Бычков В. В. Эстетика Отцов Церкви. Апологеты. Блаженный Августин. М.: Ладомир, 1995. 593 с.
- 15.Варава В. В. Медийная культура и смерть. Время культуры. СПб., 2014.С.120-123.

16. Вознесенский А. А. «Стихотворения и поэмы». М.: Молодая гвардия, 1991. 176 с.
17. Выготский Л.С. Психология искусства. М.: Издательство «Искусство», 1968. 304 с.
18. Гадамер Г.Г. Актуальность прекрасного. М.: Искусство, 1991. 368 с.
19. Гайденок П. Владимир Соловьев и философия Серебряного века. М.: Прогресс-Традиция, 2001. 472 с.
20. Гегель Г.В.Ф. Работы разных лет. М., 1970. 668 с.
21. Гладышев А.К. Эстетика и физиология смерти в рассказе Л.Н.Толстого «Три смерти», Филологический класс. М., 2012. С. 51-54.
22. Гулыга А. Что такое эстетика? М.: Просвещение, 1989. 108 с.
23. Гуревич А. Смерть как проблема исторической антропологии. Исторический синтез и школа «Анналов». М., 1993. 114 – 135 с.
24. Делез Ж. Логика смысла. Екатеринбург: Деловая книга, 1998. 480 с.
25. Демидов А. Б. Феномены человеческого бытия. Минск: Издательский центр "Экономпресс", 1999. 180 с.
26. Дубровский М., Липкин А. О самоубийствах. Революция и культура. — М., 1929. № 5. С. 30 -35.
27. Еганян А. В. Любовь к смерти и смерть любви у Эдгара Аллана По, Романтизм: Искусство, Философия, Литература. М., 2006. 310 с.
28. Єременко Ю. В. Естетизація як спосіб осмислення феномену смерті. Гілея: науковий вісник. Вип. 105. М., 2016. С.1-4.
29. Заманская В.В. Экзистенциальная традиция в русской литературе XX века. Диалоги на границах столетий. М., 2002. 302 с.
30. Зеленин Д. Восточнославянская этнография. М., 1991. 511 с.
31. Исупов К. Русская философская танатология. Вопросы философии. М., 1994, № 3. С.1-15.
32. Каган М.С. Эстетика. Философский энциклопедический словарь. М., 1983. 805 с.

- 33.Коллингвуд Р.Дж. Принципы искусства. М., 1999.328 с.
- 34.Камю А. Миф о Сизифе. Эссе об абсурде. Камю А. Бунтующий человек. М., 1990.415 с.
- 35.Лаврин А. Хроники Харона: Энциклопедия смерти. Новосибирск: Наука, 1995.768 с.
- 36.Ластбадер Э. Кайсё. М., 1994.592 с.
- 37.Леви-Брюль Л. Сверхъестественное в первобытном мышлении. М.: Педагогика-Пресс, 1994.608 с.
- 38.Лелеко В.Д. Эстетизация повседневной жизни постмодерна и эстетика повседневности. Серия “Symposium”, Эстетика в интерпарадигмальном пространстве: перспективы нового века. Выпуск 16. Санкт-Петербургское философское общество. СПб., 2001.С.3-30.
- 39.Леонавичус А.В. Бал как Пляска Смерти у А. Блока и русских романтиков. М., 2015. № 8. С.21-76.
- 40.Лишаев С. А. Эстетика Другого. Самара: Самар. гуманитар. акад., 2000. 296 с.
- 41.Лосев А.Ф. История античной эстетики. Поздний эллинизм. М., 1980.765 с.
- 42.Лосский Н.О. Мир как осуществление красоты. М., 1998.416 с.
- 43.Любимова Т. Б. Эстетический принцип в строении кантовской философии. Эстетика и жизнь. М.: Искусство, 1975.С.38-86.
- 44.Лященко М. Н. Смерть и красота в древнегреческой философско-эстетической традиции (современная интерпретация). Тамбов: Грамота, 2015. С.55-124.
- 45.Маркова А. Н. Культурология. История мировой культуры. 4-е изд., перераб. и доп. М., 2008.400 с.
- 46.Мережковский Д. С. Стихотворения и поэмы. Вступительная статья, составление, подготовка текста и примечания К. А. Кумпан. (Новая Библиотека поэта). СПб.: Академический проект, 2000.736 с.

- 47.Мережковский Д. Эстетика и критика. Москва — Харьков, 1994.Т.1.С.669 с.
- 48.Мириманов В.Б. Четвертый всадник Апокалипсиса. Эстетика смерти. М.: Российск.гос. гуманит. ун-т, 2002.133 с.
- 49.Могильнер М. Российская радикальная интеллигенция перед лицом смерти. Общественные науки и современность. М., 1994.С.50-66.
- 50.Монтень М. Опыты. М.: Голос, 1992.384 с.
- 51.Моуди Р. Жизнь после смерти. Жизнь земная и последующая. М., 1991.416 с.
- 52.Нарский И. С. Философско – эстетические идеи А. Баумгартена как один из стимулов теоретического развития Канта. Калининград, 1975. С.56-78.
- 53.Никонова С. Б. Эстетизация как парадигма современности. СПб., 2013.417 с.
- 54.Плотин Эннеады, в 7 т.,СПб.: изд. Олега Абышко, 2004.Т.1.320 с.
- 55.Плюснин Ю.М. Проблема биосоциальной эволюции. Теоретико-методологический анализ. Новосибирск, 1990.240 с.
- 56.Прозерский В.В. Значение эстетики А. Баумгартена для теории телесной сенситивистики, Выпуск Февраль 2016, ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ. СПб., 2016.С.35- 80.
- 57.Реутин М. Ю. Тема «Пляски смерти» в европейской культуре. М., 2001. № 8.С.87-128.
- 58.Саккетти Л. Эстетика в общедоступном изложении. СПб., 1905.351 с.
- 59.Самохвалова В.И. К пониманию эстетики как науки в современном контексте. Вып. 2. М.: ИФ РАН, 2003.С.3-45.
- 60.Седов Л. Типология культур по критерию отношения к смерти. Синтаксис, № 26. Париж, 1989.160 с.
- 61.Семенова С. Человек и мещанин. Отношение к смерти у Максима Горького. Преодоление трагедии, «Вечные вопросы» в литературе. М., 1989.285 с.

- 62.Сенека Л. А. Нравственные письма к Луцилию. М.: Эксмо, 2009.256 с.
- 63.Солодовникова О. В. Эстетизация современной культуры и формы ее представления; Том. гос. ун-т. Томск, 2002. С.18-66.
- 64.Стрелков В. Смерть и судьба. Понятие судьбы в контексте разных культур. М.: Наука, 1994.320 с.
- 65.Суриков И.Е. Пифагор. М., 2013.269 с.
- 66.Сычева С. Г. Основы эстетики. Учеб. пособие. Том. политехн. ун-т. Томск, 2004.108 с.
- 67.Тейлор Э. Первобытная культура. М., 1939.568 с.
- 68.Топоров В. Судьба и случай. Понятие судьбы в контексте разных культур. М.: Наука, 1994.320 с.
- 69.Трегубов Л. Вагин Ю. Эстетика самоубийства. М.: Пермь, 1993.153 с.
- 70.Тульчинский Г.Л. Слово и тело постмодернизма. От феноменологии невменяемости к метафизике свободы. Вопросы философии. М.,1999.№ 10.С.35-53.
- 71.Устюгова Е.Н. Современная эстетика - разрыв с традицией? Серия “Symposium”, Эстетика в интерпарадигмальном пространстве: перспективы нового века, Выпуск 16. Материалы научной конференции 10 октября 2001 г. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургское философское общество, 2001. С.68-72.
- 72.Федоров Н. Ф. Философия общего дела. Философское наследие. М., Мысль, 1982. 711 с.
- 73.Федотов Г. Трагедия интеллигенции. Судьба и грехи России. М., 1991.155 с.
- 74.Фигуры Танатоса: Искусство умирания: Сборник статей под ред. А. В. Демичева, М. С. Уварова. СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета, 1998.№ 4. С.10-19.
- 75.Фрейденберг О. М. Миф и литература древности. Изд-е 2-е, испр. и доп. М.: Изд. фирма «Восточная литература» РАН, 1998.800 с.

- 76.Ханзен-Лёве О. Русский символизм. Система поэтических мотивов. Ранний символизм. СПб, 1999.512 с.
- 77.Хейзинга Й. Осень средневековья. М., 1988.544 с.
- 78.Хренов Н. А. Кинематографическая танатология. Отечественные записки. М., 2013.№ 5.С.70-95.
- 79.Хренов Н.А. Культура и аномия: смерть как культурологический феномен. М.: «Эйдос», 2016. С.35-80.
- 80.Чанышев А. Н. Философия небытия. Философия и общество. М., 2005.№ 1.С.5-15.
- 81.Шатунова Т. М. Социальный смысл онтологии эстетического (опыт оправдания красотой). Казань: Изд-во Казанского ун-та, 2007.184 с.
- 82.Шмеман А. Литургия смерти и современная культура. М.: ГРАНАТ, 2013.176 с.
- 83.Юнг К. Г. Архетип и символ. М., 1991.343 с.
- 84.Якоби И. Психологическое учение К. Юнга. Дух и жизнь. М., 1996.448 с.
- 85.Яковлев Е.Г. Эстетика. М., 2001.464 с.
- 86.Янкелевич В. Смерть. М., 1999.446 с.